

Kunst met Klinkers

Elisabethhof in Oostvoorne geïnspireerd op duin- en polderlandschap

Projectontwikkelaar WaVo realiseerde vlak naast het centrum van Oostvoorne het Elisabethhof, een plein met een ondergrondse parkeergarage en daaromheen woningen die doen denken aan de vrolijk geverfde, houten huisjes op het strand van Vlissingen. Op advies en met bemiddeling van Kunst en Bedrijf BV, besloot gemeente Westvoorne het plein integraal aan te pakken met behulp van een kunstenaar. Geïnspireerd door het aangrenzende duin- en polderlandschap creëerde ontwerper Paul de Kort een boeiend lijnenspel in de bestrating. Ware kunst met klinkers.

De aanleiding voor het inschakelen van adviesbureau Kunst en Bedrijf was dat de gemeente een kunstwerk op het plein wilde realiseren. Het oorspronkelijke pleinontwerp van de projectontwikkelaar omvatte een eenvoudig bestratingpatroon en bomen als groenelement. Directeur Gabi Precht: "De gemeente Westvoorne wilde een kunstwerk aan dit ontwerp toevoegen. Maar de Elisabethhof bood de uitgelezen kans om een integraal plein te ontwikkelen. Een plein, met oog voor de omge-

ving, de bewoners en het gebruik. We hebben de gemeente kunnen overtuigen om het kunstbudget bij het budget van de inrichting te trekken en het hele plein als één groot kunstwerk te benaderen."

Functioneel maar poëtisch ontwerp

Kunst en Bedrijf maakte, zoals gebruikelijk in de aanpak van het bedrijf, een analyse van de situatie en de omgeving. In combinatie met de eisen van de gemeente werd vastgesteld dat het Elisabethhof een verblijfsplek moest worden voor direct omwonenden. Maar om te voorkomen dat het een hangplek werd voor niet-bewoners moest het plein tevens de uitstraling krijgen van een doorgangsroute voor fietsers en wandelaars vanuit de kern van Oostvoorne. Een tegenstelling die een grote uitdaging vormde voor de uiteindelijke ontwerper. Op advies van Kunst en Bedrijf selecteerde de gemeente kunstenaar Paul de Kort. In zijn ontwerp van het Elisabethhof, genaamd 'Duin en Polder', ont-

moeten de golvende lijnen van de duinen ten westen van Oostvoorne, de rechte lijnen van het polderlandschap. Met verschillende kleuren klinkers is dit lijnenspel diagonaal over het plein getrokken. "Daar waar duin en polder botsen, ontstaat een organisch interferentiepatroon van overlappende ovals die ik uitwerkte tot zitmeubilair en groenase. Oogstoppers tussen glooiende lijnen", omschrijft de kunstenaar.

Kunst en Bedrijf
Kunst en Bedrijf is een adviesbureau dat zich richt op kunst-opdrachten die zich nestelen in de brede context van ruimtelijke ordening, stedenbouw, architectuur en inrichting van de openbare ruimte. Directeur Gabi Precht: "Bij gemeenten heerst vaak een angst dat het inschakelen van een kunstenaar zweverige en onpraktische toestanden tot gevolg heeft. Compleet onterecht. De processen die wij begeleiden zijn vergelijkbaar met de processen waar architecten bij betrokken zijn. Alles wordt zakelijk bekeken, praktisch omkaderd en vastgelegd in contracten." Tijdens projecten is de rol van het bedrijf die van intermediair tussen de gemeente en de kunstenaar. Directeur Gabi Precht: "We bevechten het budget, de benodigde vrijheid en het vertrouwen tussen de opdrachtgever en de kunstenaar. Daarbij is ook de medewerking van uitvoerende partijen van groot belang, omdat zij het werk in de geest van de kunstenaar dienen uit te voeren."

"De ovals creëren de gevraagde verblijfsplek voor bewoners, terwijl de diagonale lijnen het doorgaande karakter van het plein accentueren." De Kort was alles behalve vrij in de uitwerking van zijn ontwerp. Het budget en het beeldkwaliteitsplan waren al uitgekristalliseerd. Door de garage onder het plein en de daardoor benodigde drainage van regenwater, restte de kunstenaar nog een beschikbare bodemdikte van 40 centimeter. Projectleider bij de gemeente Richard van de Ploeg voegt toe: "In juli van 2009 moest worden begonnen met de uitvoering want medio december zouden de woningen worden opgeleverd en verwachtten de projectontwikkelaar én de bewoners een mooi, afgewerkt plein." Al met al had De Kort nog geen drie maanden om tot een definitief ontwerp te komen waar de gemeente (lees: twee wethouders, het hoofd openbare ruimte, het hoofd cultuurbeleid en projectleider Richard van de Ploeg), Kunst en Bedrijf, de projectontwikkelaar én de bewoners hun akkoord op konden

geven. "Hoewel de projectontwikkelaar angstig was voor een totaal ander concept dan het ontwerp dat de kopers van de woningen destijds was voorgehouden, werd tijdens de presentatie aan de bewoners in juni het nieuwe ontwerp met veel enthousiasme onthaald", vertelt Precht. Het verbaasde haar niet: "Als je voelbare kwaliteit toevoegt, herkennen mensen dat."

Civiele techniek onder het maaiveld

Onder het Elisabethhof bevindt zich een parkeergarage voor de bewoners, een feit dat bepalend was voor de keus van bestrating en afwateringssysteem. Projectleider Richard van de Ploeg van gemeentewerken had de leiding over de civiel technische aspecten het project, in samenwerking met Civiel Technisch bureau Diksland. Van de Ploeg: "Na uitgebreid onderzoek zijn we bij Aquaflow en DrainProducts uitgekomen die in samenwerking het Dakwatersysteem hebben ontwikkeld. Bij dit systeem wordt hemelwater direct opgevangen en geborgen op de plaats waar het valt, namelijk op het dak van de parkeergarage, onder het plein. Dat was van groot belang omdat het hoofdriool, dat op enige afstand van het plein ligt, een minimale afvoercapaciteit heeft." Onder de bestrating zijn permavoid funderingsvervangers aangebracht, een soort kunststof kratten. Deze units zorgen voor het tijdelijk bergen van het hemelwater en mondjasmaat afvoeren naar het hoofdriool. Behalve de dosering van het opgevangen water naar het hoofdriool heeft dit dakwatersysteem

nog een aantal belangrijke voordelen voor het Elisabethhof. Van der Ploeg: "Met lijnafwatering ben je snel gebonden aan een patroon van lijnen en afschot in de bestrating. De wens van Paul de Kort was om het plein vlak aan te leggen om zo meer vrijheid te krijgen in het ontwerp. Met het dakwatersysteem kon de bovenbouw van de constructie, de gebakken bestrating zoals opgenomen in het beeldkwaliteitsplan, vlak worden aangelegd en kon de opvang van het water volledig uit het zicht blijven." Uitkomst bood ook de minimale inbouwhoogte van het systeem van 210 mm; de beschikbare hoogte tot het straatniveau meet slechts 40 cm.

Zuivere klei

In het Duin en Polder project speelt bestrating een hoofdrol. Toch had ontwerper De Kort relatief weinig ervaring met, en kennis van, straatstenen. De visie van de kunstenaar moest leidend zijn bij de inrichting van het plein, maar wel gecombineerd met de civiel technische ondergrond. Daarom gingen productkeuze voor fundering, afwatering en bestrating, de uitwerking van ontwerp en bestek, en uitvoering ongeveer gelijk op. De Kort: "Zoals altijd in mijn ontwerpen praat ik gedurende het tekenen continu met de leverende en uitvoerende partijen. Zij weten immers wat er in de praktijk wel en niet mogelijk is. Niemand heeft iets aan een ontwerp dat niet realiseerbaar is, of volledig het budget overschrijdt." Voor de keuze van de bestrating verdiepte De Kort zich met behulp van projectleider Van de

Fundering, waterberging en bestrating Elisabethhof
 In het geval van waterpasserende bestrating is het van groot belang dat de verschillende lagen en elementen op elkaar zijn afgestemd. De waterdoorlatendheid van de bestrating en de fundering eronder moet goed werken in combinatie met de permavoidunits. Hetzelfde geldt voor het split en de voeggrootte. In nauw overleg met Drain Products, Aquaf-low, uitvoerder Heerschap Drainage BV en bestratingleverancier CRH Clayproducts zochten Van der Ploeg en De Kort de juiste materialen uit.

Fundering en waterberging Drain Products Europe B.V. in samenwerking met Aquaflow
 Uitvoering fundering en waterberging Heerschap Drainage BV
 Straatbaksteen CRH Clayproducts
 Uitvoering bestrating W. van den Heuvel & zn BV, onderaanneming W & W Bestrating

- Opbouw:
- parkeerdek met dakbedekking aangebracht volgens advies van BDA Dakadvies
  - glijfolie en geotextiel
  - permavoid infiltratie units (kratten)
  - geotextiel
  - verhardingslaag van 145mm van ongebonden steenmengsel meervoudig gebroken hardsteen 4-16mm
  - straatlaag van 30mm meervoudig gebroken hardsteen 2-8mm
  - voegen: meervoudig gebroken hardsteen 1-3mm met een zeer hoge hardheid en waterdoorlatendheid, maar wel filtering van vuil
  - Bestrating, gebakken klinkers, waterpasserend dikformaat 202x65x75 Yellow geschaafd 118.000st (1580m²), Gray glad 40.000st (530m²), Gray Dark geschaafd 3.900st (52m²)

Ploeg in de wereld van de rivierklei en de zuivere klei, van stengpers- en vormbakstenen, gerakeld of gezand. In verband met het waterbergingsysteem onder de bestrating moesten de stenen waterpasserend zijn. Normaliter zijn dit vormbakstenen van een zachtere kwaliteit, gemaakt van klei uit de rivieren waar de grotere mate van afzetting de klei verontreinigd. Deze stenen worden eerder grauw omdat de poriën grover zijn. De Kort wilde echter stenen die pasten binnen zijn ontwerp en mooi zouden blijven. Eén producent, CRH Clayproducts, bleek op bestelling waterpasserende strengpersstenen te kunnen leveren. De zuivere en fijnere klei die wordt gebruikt voor het strengpersproces zorgt voor

een hardere steen met een grotere kleurechtheid. Na een bezoek aan de fabriek viel de keus van de ontwerper op deze strengperssteen in verschillende kleuren en met verschillende oppervlaktebehandelingen; lichtgrijs en glad afgewerkt, donkergrijs gerakeld (lees: geschaafd red.), en lichtgeel gerakeld. De Kort: "De kleuren doen denken aan zand en klei en lenen zich mooi voor een schaduwspel. Geel is een uitgesproken kleur maar grijs verandert van kleur met het daglicht. Bij een helder blauwe lucht krijgen de stenen een koele uitstraling, bij grauwer weer lijken de stenen warmer van kleur. In tegenstelling tot gezande bakstenen, vergroot het gladde oppervlak van deze bestrating het visuele effect

onder invloed van het steeds veranderende licht."

Kunst met klinkers
 Het korte tijdsbestek en het lastige ontwerp stelden hoge eisen aan de aannemer. Van der Ploeg: "Het moest een partij zijn die bereid is continu in gesprek te blijven met de kunstenaar en mee te denken. Want een exact en definitief bestek was er niet, dat werd gaandeweg geschreven. In verband met eerdere, positieve ervaringen kozen we voor Ed de Wolf van W&W Bestrating uit Pernis." De inbreng van De Wolf was groter dan het leggen van stenen. Een voorbeeld is het advies van de aannemer om het idee van een vlak gelegd plein te vervangen door een optisch vlak plein. Van der Ploeg: "Een groot vlak oppervlak wordt optisch hol waarbij de buitenste randen hoger lijken te liggen. Om het plein voor het oog recht te maken, moest het midden zo'n vijf centimeter hoger komen te liggen dan de randen." Voor de uitvoering maakte De Kort een duidelijke patroontekening met de stenen in een keperverband. Na plaatsing van het afwateringsysteem en de ovaal zit- en groenelementen, ging W&W begin oktober aan de slag met de polderkant van het plein. Maar dat bleek tevens het lastigste stuk om het patroon te laten 'vloeien'. De Kort: "Voor het gewenste subtiele effect moest her en der een steen worden gewisseld met een andere kleur klinker. Door over het plein te lopen konden Ed en ik zien of het bestratingpatroon zich vloeiend verplaatste. Zoals een schilder soms afstand moet nemen van zijn doek, bekeken we het plein ook vanaf een aangrenzend balkon. Daar waar het oog bleef steken, zat een 'weeffout'. Bovenop die afwijkende

stenen in het bestratingpatroon, legde ik de juiste stenen die W&W vervolgens verving. Op sommige dagen werden wel vijf-, zeshonderd stenen opnieuw geplaatst." De bereidwilligheid en vaardigheid van W&W is ook terug te zien op die plekken waar de bestrating raakt aan de omliggende woningen en de ovaal zitelementen. De bestrating werd hier 'koud' tegenaan gelegd en niet zoals gewoonlijk met een 'strek'. Dit houdt in dat er geen rand van hele stenen langs de verticale elementen werd gelegd alvorens met het patroon werd begonnen, maar dat de stenen zo werden geknipt zodat ze perfect aansluiten aan de wanden. De Kort: "Dit wekt de suggestie dat de objecten op het plein zijn gezet, in plaats van dat het plein ertussen lijkt gelegd. Alsof het patroon onder de objecten, lichtmasten en huizen doorloopt en Duin en Polder ononderbroken voorttrekken." Ondanks streng winterweer werd het hele plein in minder dan drie maanden bestraat.

Cortenstalen ovaal
 Op de plek waar in het patroon vier gesloten ovale vormen waren ontstaan, ontwierp De Kort vier bakken van cortenstaal met daarin verwerkt de groenvoorziening en de zitgelegenheden. Een middelste vijfde ovaal in het patroon hapt als het ware een stuk uit ieder van de vier omliggende ovaal. Op die plekken tekende De Kort houten zitvlakken; de rest van de vormen werd met beplanting gevuld. Kunstproductiebedrijf Segno d'Arte realiseerde de cortenstalen ovaal. De zitvlakken werden gemaakt van 15 cm brede houten planken van het type Angelim Vermelho, op 45 cm ergonomische zithoogte. De planken, met

afgerond zaagvlak, steken iets uit over de cortenstalen rand. Daaronder loopt een subtiele lijnverlichting. De Kort: "Ik wilde geen lichtmasten midden op het plein, maar tegelijkertijd mocht dit verblijfsdeelte geen donkere plek worden. De lijnverlichting accentueert de vorm en de verblijfsfunctie van de objecten." De opstaande randen van de bakken zijn niet overal even hoog, maar zakken als het ware aan een kant in het plein weg. De onderlinge afstand tussen de zitovale is zo afgestemd dat rolators en rolstoelen ruim kunnen passeren. Voor de beplanting wist De Kort internationaal vermaard tuinontwerper Piet Oudolf te strikken. Paul Casteleijn Hoveniers nam de aanleg van het groen voor zijn rekening. In de cortenstalen bakken prijken onder andere Prairiegras, Lampepoetser, Blauwgras, Sedum en violetkleurige Zeelavendel. De beplanting behoeft bijna geen onderhoud en geeft in ieder seizoen een ander beeld. Aangezien de buitendienst van de gemeente Westvoorne geen ervaring had met siergras, werd in de tuinen van Piet Oudolf zelf een korte cursus gegeven over het onderhoud en de verzorging van de toegepaste soorten. Uitvoerder Casteleijn paste een speciaal mengsel van grondsubstraat toe om de bloei en duurzaamheid van de grassen te waarborgen.

Tijdens het hele project 'Duin en Polder' was de visie van Paul de Kort leidend. Volgens Kunst en Bedrijf directeur Prechtl is het Elisabethhof hét bewijs dat het betrekken van een kunstenaar bij de inrichting van een openbare ruimte een enorme meerwaarde kan opleveren. "Gelukkig is de openbare ruimte inmiddels niet meer de sluitpost. Want toegepaste kunst gaat verder dan een beeld

op een sokkel; het kan omgevingen creëren waar iedereen beter van wordt."

Producten, leveranciers en producten Elisabethhof:

- Cortenstalen zitovale
Segno d'Arte naar ontwerp van Paul de Kort
- Beplantingsplan
Piet Oudolf
- Uitvoering groen
Paul Casteleijn Hoveniers
- Verlichtingsplan
De Kruijter Openbare Verlichting
- Masten
Aubrilam type Dome chestnut
- Armatuur
Schröder type Alura-1696
- Levering en plaatsing verlichting
Citytec BV
- Afzetpaaltjes
Aubrilam type Orlam chestnut, geleverd door Industrielicht
- Betonnen traptreden
Struyk Verwo

Fraaie detaillering

